

Capitolul VII

Clasificarea limbilor.

Criteriul tipologic și criteriul genealogic

Marele număr al limbilor și diversitatea lor excepțională au intrigat întotdeauna spiritul uman, care a încercat să introducă o ordine oarecare, prin gruparea lor după diferite criterii. Dacă facem abstracție de tentativele anterioare nașterii lingvisticii științifice, constatăm că, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, se conturează cele dintâi clasificări ale limbilor bazate pe criterii ferme și valabile. Aceste două criterii sunt **criteriul tipologic și criteriul genealogic**. Ambele criterii au fost propuse, teoretizate și aplicate în contextul ideologic al romantismului german, în care s-au configurat practic bazele teoretice ale științelor moderne ale limbajului. Cu toate că, între timp, în dezbaterile privitoare la clasificarea și tipologizarea limbilor au fost aduse în discuție numeroase alte disocieri, cele două criterii menționate mai sus au rămas cel mai frecvent invocate și întrebuintate în tradiția universitară. Se cuvine să remarcăm că, după cum a arătat, cu acuitatea sa recunoscută, Eugenio Coseriu (COSERIU, *Über die Sprachtypologie...*, și COSERIU, *Der Sinn der Sprachtypologie*), clasificarea limbilor și tipologizarea lor sunt operații adesea confundate de cercetători, cu toate că este vorba despre lucruri distincte. Fără să intrăm în amănuntele acestei dezbateri, ne vom menține în cadrul tradiției și vom prezenta succint cele două tipuri de clasificări, cea tipologică și cea genealogică. Larg recunoscute și frecvent invocate, aceste două tipuri de clasificări atestă originea lor în etapa începuturilor lingvisticii moderne, când mentalitatea romantică dominantă impunea concepte și reprezentări „organice”, precum cel de „rădăcină” sau „tulpină” în descrierea structurii cuvintelor, sau cele de „înrudire”, „limbă-mamă”, „limbi-surori”, „trunchi”, „ramură” etc. în identificarea relațiilor genealogice dintre limbi¹.

1. Cf. PORZIG, *Das Wunder...*, p. 276: „Die romantische Sprachauffassung neigte dazu (...) die Wortgestalten inneren Bildungskräften einer, wie man sagte, «organischen» Entwicklung zuzuschreiben”.

7.1. Clasificarea tipologică a limbilor

Stimulați de noile cunoștințe despre limbile indo-europene depărtate, cum sunt avestica, zenda și sanscrita, tocmai puse în circulație în Europa de către Sir William Jones (1746-1794), frații Schlegel par să fi fost primii cărora le-a venit ideea de a identifica asemănări structurale între limbi cu origini diferite, în scopul de a grupa limbile în câteva clase distincte. Mai întâi, Friedrich von Schlegel (1772-1829), în cunoscutul eseu *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (1808), observă că limbile ar putea fi împărțite în limbi fără flexiune, dar care au afixe (sufixe și prefixe), și limbi flexionare propriu-zise. Ulterior, August Wilhelm von Schlegel (1767-1845), în lucrarea *Observations sur la langue et la littérature des troubadours* (1818), formulează mai clar o clasificare tripartită în: 1) limbi în care cuvintele nu își schimbă forma, raporturile de sens exprimându-se exclusiv prin topică; 2) limbi care au afixe (sufixe, prefixe, desinențe), prin care se exprimă raporturi gramaticale, și 3) limbi flexionare, care, pe lângă afixe, cunosc și flexiunea internă a cuvintelor. În ultima clasă ar trebui distinse, după acest autor, două subtipuri, și anume limbi sintetice și limbi analitice. Frații Schlegel au formulat, de asemenea, ipoteza că limbile flexionare sunt superioare celor ne-flexionare prin capacitățile lor expresive, reprezentând un stadiu superior de evoluție în plan universal. Cu corolarul său, ideea că limbile moderne reprezintă o fază degradată a vechilor limbi de cultură (sanscrita, greaca și latina), această ipoteză a devenit o axiomă în concepția lingvistică a fondatorilor metodei comparativ-istorice (Fr. Bopp, J. Grimm ș.a.).

În repetate rînduri – amintim doar trei dintre textele sale mai importante: *Über das Entstehen der grammatischen Formen, und ihrne Einfluss auf die Ideenentwicklung* (1823), *Lettre à M. Abel-Rémusat sur la nature des formes grammaticales en général, et sur le génie de la langue chinoise en particulier* (1827) și *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (1835) –, Wilhelm von Humboldt a reflectat și asupra criteriilor de clasificare a limbilor. Examinînd critic propunerile fraților Schlegel, Humboldt nu se declară în mod expres de acord cu respectiva clasificare, deși a întrebuițat termenii deveniți ulterior clasici (*isolierend* „izolant”, *agglutinierend* „aglutinant”,

flexivische „flexionar” și *einverleibend* „incorporant”). Cu toate acestea, în majoritatea tratatelor și manualelor universitare de lingvistică se perpetuează prejudecata că W. von Humboldt ar fi cel care a definitivat și impus clasificarea tipologică cvadripartită². Eroarea de atribuire se datorează, după cum a arătat COSERIU, *Über die Sprachtypologie...*, p. 108-109, unor autori de mare autoritate în lingvistica secolului al XIX-lea, cum ar fi A. Scheicher³ și A. F. Pott⁴, care au pus pe seama lui Humboldt propriile lor sistematizări.

Datorită faptului că face parte din zestrea de idei larg acceptate de tradiția universitară, prezentăm pe scurt această clasificare tipologică cvadripartită în limbi izolante (engl. *isolating languages*, germ. *isolierende Sprachen*), limbi aglutinante (engl. *agglutinative languages*, germ. *agglutinierende Sprachen*), limbi flexionare (engl. *flexional languages*, germ. *flexivische Sprachen*) și limbi incorporante (engl. *inflecting languages*, germ. *einverleibende Sprachen*).

7.1.1. Limbi izolante

Numite uneori și a morfe sau radicale, limbile izolante prezintă drept caracteristică principală caracterul stabil al formei cuvintelor (lipsa oricărei modificări în radicalul lexical). În absența oricărei forme de declinare sau conjugare a cuvintelor, enunțurile se prezintă ca o succesiune de radicali lexicali care nu se modifică. Polisemia unităților lexicale este de aceea foarte mare, realizarea opozițiilor semantice necesare comunicării rămânând pe seama unor mijloace non-flexionare cum sunt topica, intonația și unii radicali lexicali specializați ca instrumente de relație (prepoziții și conjuncții). Fac parte din această categorie limbi precum chineza, tibetana, siameza, birmana, vietnameza sau limbile din grupul sudanez.

2. Cf., de exemplu, VRACIU, *Lingvistică generală*, p. 264: „O nouă etapă în evoluția concepțiilor privind clasificarea tipologică a limbilor este marcată de cercetările lui Wilhelm von Humboldt. (...) Ceea ce este nou în clasificarea propusă de Humboldt constă în faptul că el adaugă celei făcute de A. Schlegel al patrulea tip lingvistic și dă denumire primelor două”.
3. *Sprachvergleichende Untersuchungen. I, Zur vergleichenden Sprachgeschichte*, Bonn, 1848, p. 6-12.
4. *Die wissenschaftliche Gliederung der Sprachwissenschaft. Ein Skizze*, în „Jahrbücher der freien deutschen Akademie”, I (1848), p. 185-187.

Să ilustrăm structura specifică a unei limbi izolante prin exemple din limba chineză modernă⁵. Complexul sonor *zhōng* poate îndeplini funcția unui „cuvînt plin” sau pe cea a unui „cuvînt gol”, adică a unui element auxiliar, pentru a indica prezentul. În calitate de „cuvînt plin”, rostit cu aceeași tonalitate, acest cuvînt prezintă șapte complexe lexical-semantică diferite, după cum este notat printr-o ideogramă diferită, și anume:

*zhōng*₁ = ‘mijloc’

*zhōng*₂ = ‘credincios’, ‘cinstit’, ‘cumsecade’

*zhōng*₃ = ‘ceașcă’, ‘pahar’, ‘cupă’

*zhōng*₄ = ‘drăguț’, ‘amabil’, ‘sincer’, ‘loial’

*zhōng*₅ = ‘sfîrșit’; ‘în sfîrșit’; ‘întreg’; ‘moarte’; ‘a muri’

*zhōng*₆ = ‘ceas’; ‘oră’

*zhōng*₇ = ‘a uni’; ‘pahar’; ‘ceașcă’

Pe lângă aceste șapte complexe semantice corespunzătoare primei tonalității, *zhōng* mai deține alte patru în tonalitatea a treia și alte cinci în tonalitatea a patra, pentru tonalitatea a doua neexistînd o formă corespunzătoare. Aceste multiple „sensuri” și „funcțiuni” ale semnului *zhōng* se actualizează exclusiv în jocurile combinatorii ale discursului, adică prin context și prin topică. Cît privește acum „clasele” de semne, există în chineza actuală trei categorii: a) semne independente, echivalente cu un „cuvînt semantic deplin”, de exemplu *rén* ‘om’; b) semne care nu pot exista decît în combinație cu alte semne, de exemplu semnul *mín*, care nu poate exista decît alături de *rén*, dînd naștere cuvîntului bisilabic *rénmín* ‘popor’; și c) semne fără valoare și autonomie proprie, dar care pot alcătui împreună un „cuvînt semantic”, de exemplu *yǔnyán* ‘limbă’. Pentru a da o idee și cu privire la topică în enunț a unităților minimale, să luăm și o scurtă propoziție: *wó xīwàng dào Běijīng qù* = „sper să călătoresc la Pekin”. Ordinea literală este următoarea: *eu, a spera, să vin, la, Pekin, a merge*.

7.1.2. Limbi aglutinante

În această clasă sunt cuprinse limbi din familii genalogice diferite, răspîndite pe tot globul, cum sunt limbile turcice (*turca, azeră, turcmena* etc.), fino-ugrice (*maghiara, finlandeza, careliana, estona*), uralo-altaice (*japonéza*), mongolice, samoedice, dravidiene, cauzazice (*gruzina*), limbile bantu etc.

5. Exemplele sunt preluate de la WENDT, *Sprachen*, p. 58 și urm.

Sunt considerate limbi aglutinante acele limbi în a căror structură relațiile dintre elementele constitutive ale enunțului „se aglutinează”, adică se combină într-o manieră incompletă, în sensul că afixele (sufixe sau prefixe) precedă sau succedă elementul lexical radical fără a se „contopi” complet cu acesta, ca în cazul limbilor flexionare. Cu alte cuvinte, în asemenea limbi nu există declinare și conjugare propriu-zisă, după cum nu există nici alternanțe fonetice în interiorul radicalului, valorile sau „categoriile” gramaticale (gen, număr, caz, persoană timp, mod, diateză etc.) exprimându-se prin adăugarea unor elemente specializate (sufixe sau prefixe) la elementul radical, care rămâne neschimbat. Mai mult încă, în limbile de acest tip nu există nici „ambiguitatea” gramaticală din limbile de tip flexionar, cauzată de faptul că foarte adesea instrumentele gramaticale sunt polifuncționale. În limbile aglutinante, prefixele și sufixele au întotdeauna o singură valoare și, pe de altă parte, una și aceeași categorie gramaticală se exprimă întotdeauna prin același afix. De exemplu, în limba turcă, sufixul *-da* indică ‘locul’, iar sufixul *-lar* indică ‘pluralul’. Pentru a exprima complexul semantic-gramatical „în (niște) camere”, în turcă se spune *odalarda*, cele două sufixe alipindu-se succesiv la radicalul lexical *oda* ‘cameră’. Fiecare din cele două afixe poate, de altfel, funcționa și singur: *oda* ‘cameră’, *odalar* ‘camerele’. De asemenea, spre deosebire de limbile flexionare în care prefixarea și sufixarea sunt procedee întrebuintate în egală măsură, o limbă aglutinantă cunoaște aproape exclusiv fie prefixarea (limbile bantu), fie sufixarea (limbile turcice, limbile fino-ugrice).

O caracteristică interesantă a limbilor aglutinante o constituie fenomenul armonic al vocalei, care constă în adaptarea timbrului vocalei din sufix potrivit vocalei precedente din cuvântul radical. De exemplu, în maghiară, sufixul pentru dativ are forma sonoră *-nek* sau *-nak*, după cum se combină cu subst. *ember* (dat. *embernek* ‘omului’) sau *anya* (dat. *anyának* ‘mamei’).

Iată, pentru a ne face o idee mai nuanțată despre structura tipică a unei limbi aglutinante, principalele trăsături morfologice ale limbii turce otomane⁶:

- Materialul lexical se împarte în unități dezvoltabile (substantiv, adjectiv, pronume și verb) și unități stabile (adverbe, particule și interjecții); între substantiv și adjectiv nu există limite ferme.
- Dezvoltarea în enunț a unităților lexicale dezvoltabile se realizează exclusiv prin sufixe, a căror ordine este fixă.

6. După WENDT, *Sprachen*, p. 317 și urm.

- Sufixele servesc la a) formarea cuvintelor și b) stabilirea relațiilor semantico-sintactice.
- Particulele sunt întotdeauna post-puse și îndeplinesc aproximativ funcția prepozițiilor și a conjuncțiilor din limbile flexionare.
- Nu există diferențe morfologice de gen și număr, conținuturile semantic-gramaticale respective realizându-se cu mijloace lexicale.
- La verb există posibilitatea exprimării mai multor aspecte ale acțiunii și trepte temporale, iar la substantiv, forme nominale care îndeplinesc funcția unei întregi propoziții secundare din limbile europene.
- Există doar o singură formă a articolului hotărât: *bir* (provenit din numeralul cardinal 'unu').

Caracterul regulat și foarte stabil al formelor în limba turcă este evidențiat în mod elocvent de prezentarea declinării substantivului *yil* 'an' (cu caractere tipografice diferite sunt marcate sufixele care exprimă cazul și, respectiv, numărul plural):

Singular	Plural
Nominativ: <i>yil</i> 'anul'	<i>yılar</i> 'anii'
Genitiv: <i>yilin</i> 'al anului'	<i>yıların</i> 'al anilor'
Dativ: <i>yıla</i> 'anului'	<i>yıllara</i> 'anilor'
Acuzativ: <i>yılı</i> 'anul'	<i>yılları</i> 'anii'
Locativ: <i>yilda</i> 'în anul'	<i>yıllarda</i> 'în anii'
Ablativ: <i>yıldan</i> 'din anul'	<i>yıllardan</i> 'din anii'

În fine, exemplificăm structura specifică a limbii turcești și prin două enunțuri, însoțite de o reproducere literală a succesiunii unităților și de traducerea propriu-zisă:

<i>Mustafa,</i>	<i>pek küçük</i>	<i>yaşta</i>	<i>öksüz</i>	<i>kaldı.</i>
Mustafa	foarte mic	vîrstă-în	orfan	rămînea.

„Mustafa a rămas orfan la o vîrstă foarte fragedă.”

<i>Dayısı,</i>	<i>Mustafa'yı</i>	<i>çiftlik</i>	
Unchi-al său	Mustafa-pe	gospodărie țărănească	
<i>işlerinde</i>	<i>yetiştirmeğe</i>	<i>karar</i>	<i>verdi.</i>
munci-în	crește-a	hotărîre	dădu.

„Unchiul său a hotărît să îl crească pe Mustafa în muncile gospodăriei țărănești.”

7.1.3. Limbi flexionare

Acest al treilea tip al clasificării tipologice tradiționale a limbilor se referă la structuri lingvistice care ne sunt mai familiare, căci limbile indo-europene sunt prin excelență limbi flexionare. Caracteristică limbilor de acest tip, flexiunea (nominală sau verbală) înseamnă capacitatea majorității cuvintelor de a-și schimba forma în timpul vorbirii în funcție de necesitățile de comunicare. Schimbarea formei unei unități lexicale poate afecta inclusiv interiorul radicalului lexical (alternanța vocalică). De exemplu, alternanțele *foot/feet* în engleză, *Wald/Wälder* în germană sau *școală/școli* în română marchează prin mijloace flexionare interne opoziția între ‘singular’ și ‘plural’, iar alternanța *muncitor/muncitoare*, în română, opoziția masculin/feminin. Alternanțele *take/took* în engleză sau *singen/sang* în germană realizează opoziția funcțională între prezent și perfect la verbele respective. De regulă însă, cuvintele își schimbă forma în limbile flexionare cu ajutorul unor elemente lingvistice (instrumente gramaticale sau morfeme) externe în raport cu radicalul lexical (desinențe, sufixe, prefixe). Spre deosebire de limbile izolante (unde asemenea procedee nu există) și de limbile aglutinante (în care afixele sunt monofuncționale), în limbile flexionare există o mare varietate de combinații posibile, unul și același morfem putând avea valori diferite și, pe de altă parte, aceeași valoare semantic-gramaticală putând fi exprimată prin morfeme diferite. Cîteva exemple care ne sunt la îndemînă.

De multe ori, anumite relații semantic-gramaticale se realizează prin combinarea între alternanță și afixare, ca în cazul rom. *masă/mese*, unde opoziția între ‘singular’ și ‘plural’ se realizează deopotrivă prin alternanța vocalică *a/e*, ca și prin desinență (*-ă/e*). Pe de altă parte, forma *mese* nu este doar forma de plural, ci și cea de genitiv/dativ a substantivului *masă*. Vom spune deci că există două desinențe *-e* diferite, exprimînd 1) genitivul/dativul unor substantive feminine și 2) pluralul unor substantive feminine; ca vorbitori nativi ai limbii române, mai știm însă că *-e* mai este și 3) desinență de singular pentru o întregă clasă de substantive masculine de tipul *cîine, părinte* sau *munte*, 4) desinență de plural pentru multe substantive neutre: *scaun/scaune, creion/creioane* și chiar 5) desinență de vocativ singular pentru unele substantive masculine: *bărbate, meștere*. Desinența de plural *-uri* (< lat. *-ora*) este caracteristică substantivelor neutre (*timpuri, rosturi, trunchiuri, unghiuri, plaiuri, graiuri* etc.), dar a devenit cu timpul și desinență de plural a unor substantive feminine:

certuri, ierburii, vremuri etc. Putem deci spune că ceea ce caracterizează limbile flexionare este o anumită „omonimie flexionară” sau „morfematică”.

Se consideră că, în limbile flexionare, morfemele (sufixe, prefixe, desinențele), nominale sau verbale, lexicale sau gramaticale, s-au „sudat” sau „contopit” pe deplin cu radicalul lexical, constituind doar împreună o unitate minimală comunicativă („cuvîntul”). De exemplu, în verbe românești obținute prin derivare, precum *a îndruma*, *a încunoștiința* sau *a dezrădăcina*, forma respectivă nu poate fi disociată în radicalii lexicali (*drum*, *cunoștiință*, *rădăcină*) și afixele prin care au fost obținute.

O distincție clasică în interiorul limbilor de tip flexionar este cea între limbii sintetice și limbii analitice. Sunt considerate sintetice acele limbi în care raporturile semantic-gramaticale se realizează prin modificarea formei cuvîntului cu ajutorul desinențelor și afixelor, iar analitice sunt limbile în care respectivele raporturi se realizează în mod preponderent prin mijloace externe (elemente auxiliare cum sunt articolul, prepozițiile sau verbele modale, ca și prin topică și, uneori, prin intonație). Sintetice prin excelență sunt limbi precum latina, greaca și sanscrita, sau, dintre limbile indo-europene moderne, germana și rusa. Ca limbă predominant analitică este citată limba engleză. Într-o limbă precum latina, în care declinarea este foarte „puternică” (în sensul că opozițiile cazuale nominale sunt realizate morfemic prin desinențe specializate), topică unui enunț este relativ indiferentă în comparație cu enunțul corespondent din engleză; cf. lat. *pater amat filium* vs. *filium amat pater*, în comparație cu engl. *the father loves the son*. Cele două variante ale enunțului latin au același conținut („tatăl îl iubește pe fiu”), indiferent dacă substantivul-subiect (*pater*) este poziționat înainte sau după substantivul-obiect direct (*filium*), deoarece desinența *-um* indică în mod constant acuzativul singular al unui substantiv masculin de declinarea a II-a. Dimpotrivă, schimbarea topicii, adică inversarea locului subiectului cu a obiectului direct are în engleză rol funcțional, enunțul *the son loves the father* însemnînd cu totul altceva decît *the father loves the son*.

O limbă sintetică își realizează paradigmele conjugării verbale prin desinențe, limbile analitice preferă formele verbale (supra)compuse; cf. lat. *cantavisse* ‘(eu) cîntasem’ față de engl. *I had sung* ‘idem’.

Formulată încă din secolul al XIX-lea de exponenții primei generații de reprezentanți ai lingvisticii moderne, ideea că, istoric vorbind, limbile de tip sintetic sunt anterioare celor de tip analitic este socotită de specialiști încă valabilă. La fel de frecvent este formulată și constatarea că

nu există limbi exclusiv analitice, după cum nu există nici limbi exclusiv sintetice. Bogata serie de prepoziții din limba latină, de exemplu, este un element analitic, la fel cum engleza, de pildă, conservă multe trăsături sintetice, cum ar fi desinența *-s* la pers. a.III-a a verbului (*he, she, it*) *sings* sau sufixele adverbiale (*daily* ‘zilnic’) etc.

7.1.4. Limbi incorporante

A patra categorie din clasificarea tipologic-morfologică tradițională, cea a limbilor incorporante (denumite adesea și polisintetice), este definită în special prin criteriile structural-sintactice. Caracterul polisintetic sau incorporant al unei structuri lingvistice constă în producerea de enunțuri extrem de sintetice, rezultate prin „încorporarea” în structura verbului a unor funcțiuni nominale de obiect direct (pronominal sau substantival), complement de agent, alte complemente, sau chiar a subiectului. Este ca și cum un cuvânt (sau o unitate comunicativă percepută ca atare) ar corespunde unui întreg enunț. Structuri polisintetice pot fi identificate și în limbile flexionare, ca de exemplu în română (*înțelesu-m-ai*) sau în franceză (*je le lui ai dit* ‘i-am spus lui acest lucru’), dar acest tip de structuri caracterizează în mod prioritar unele limbi din familia negro-africană (swahili), din cea a limbilor paleo-siberiene (ciukota) sau din cea a limbilor amerindiene (nahuatl), în care valorile nominale sunt reprezentate prin simple afixe. Astfel, în unul dintre dialectele limbii algonkine (familia limbilor amerindiene), în cazul structurii (transcrisă fonetic) *pje:tehkwe:we:wa* (cu semnificația propozițională „el aduce o femeie sau femei”) avem de-a face în fapt cu un verb intransitiv care înglobează sufixul primar *-ehkwe:we:-* cu sensul lexical ‘femeie’, provenit din substantivul *ihkwe:wa* ‘femeie’. În limba nahuatl, limba vechilor azteci, noțiunea nominală ‘carne’ (*naka-tl*) este reprezentată în enunț printr-un sufix verbal: *ni-naka-kwa* ‘eu – măninc – carne’⁷.

7.1.5. Concluzii. Sinteza lui E. Sapir

Larg răspândită în secolele al XIX-lea și XX, clasificarea tripartită, pe criterii morfologice a limbilor, a fost în același timp supusă la critici frecvente, unele mergând pînă la negarea utilității ei. Obiecția cea mai serioasă care s-a adus constă în faptul că, întrucît s-au configurat într-o

7. Exemplele sunt preluate de la BLOOMFIELD, *Language*, p. 241, care vorbește în context despre procedeele „încorporării” (engl. *incorporation*).

epocă în care cunoașterea limbilor existente nu era satisfăcătoare, cele patru clase morfologice compuse nu cuprind întreaga varietate structurală a limbilor. Există limbi, descrise cu mijloace științifice mai recent, care nu pot fi încadrate în nici una din cele patru clase. O a doua obiecție se referă la caracterul schematic și prea general al celor patru tipuri lingvistice considerate de bază, în sensul că majoritatea limbilor prezintă un caracter mai mult sau mai puțin mixt, multe limbi considerate flexionare avînd, de exemplu, elemente aglutinante sau chiar incorporante; de asemenea, cele mai multe limbi aglutinante și-au creat unele structuri flexionare. S-au înregistrat încercări de reducere a acestor insuficiențe ale schemei tipologice clasice, cea mai notabilă fiind aceea a lui Edward Sapir (1884-1939). În lucrarea sa *Language* (New York, 1933)⁸, cunoscutul savant american păstrează cele patru categorii clasice, dar introduce noi criterii, conturînd o tipologie mult mai elaborată și, în același timp, mai flexibilă. El vorbește mai întîi despre trei criterii de clasificare: a) „gradul relativ de sinteză sau de elaborare a cuvintelor limbii”; b) „gradul în care diferitele părți ale cuvîntului sunt sudate între ele” și c) „măsura în care concepțiile relaționale fundamentale ale limbii sunt exprimate direct ca atare”.

Cît privește gradul de sinteză, sunt distinse patru tipuri de limbi: 1) tipul izolant (limba chineză, siameza, tibetana modernă, anamita, cambodgiana); 2) tipul sintetic slab (engleza, franceza, spaniola, italiana, germana, olandeza, daneza); 3) tipul integral sintetic (araba, sanscrita, latina, greaca) și 4) tipul polisintetic (eschimosa și algonchina). Potrivit celui de-al doilea criteriu, definit deopotrivă și drept „nivelul de coeziune mecanică între elementele cuvîntului”, Sapir distinge alte patru tipuri de limbi: 1) tipul izolant (definit și potrivit primului criteriu); 2) tipul aglutinant (limbile altaice, turca, limba bantu), în care elementele cuvîntului sunt clar delimitabile și analizabile; 3) tipul inflectiv (latina și greaca), în care gradul de „sudură” între radicalul cuvîntului și flective (sufixe, prefixe, desinența) este foarte înalt; 4) tipul „simbolic” (araba și alte limbi semitice), în care elementele componente ale cuvîntului s-au contopit atît de mult, încît s-a ajuns la crearea de forme flexionare integral diferite ale aceluiași radical (de tipul formelor *sing*, *sang*, *sung*, *song* din limba engleză). Cel de-al

8. Vezi SAPIR, *Selected Writings*, p. 7-32.

treilea și ultimul criteriu de clasificare la care s-a gândit, cel „conceptual”, i se pare lui Sapir mai puțin semnificativ din punct de vedere logic și psihologic, „din cauza extraordinarei diversități a conceptelor și claselor de idei care sunt exprimate într-o formă lingvistică”⁹. Dacă s-ar avea în vedere, de exemplu, modul de exprimare a relațiilor sintactice, s-ar putea distinge, între 1) un „tip relațional” (în care relațiile sintactice sunt exprimate exclusiv prin mijloace relaționale; nu sunt date exemple) și 2) un „tip relațional-mixt” (pe lângă mijloace relaționale sunt implicate și mijloace interne, non-relaționale); majoritatea limbilor aparțin acestui tip. Combinându-se între ele aceste criterii, s-a putut ajunge la un tablou al clasificării tipologice a limbilor foarte complex și relativ dificil de mînuit¹⁰.

7.2. Clasificarea genealogică a limbilor.

Principalele familii de limbi

Inventarea metodei comparativ-istorice a furnizat oamenilor de știință un set de criterii de clasificare care a permis, pentru prima dată în istorie, sistematizarea cunoștințelor despre diversele limbi cunoscute – numărul estimat al limbilor și dialectelor cunoscute în istorie este de ordinul opt-zece mii – și realizarea unui tablou satisfăcător și cuprinzător. Combinate în cadrul principiului înrudirii lingvistice, aceste criterii satisfac cerințele obiectivității, simplității, complementarității și deschiderii, reclamate de orice clasificare științifică. Clasificarea genealogică include atât limbi vorbite și cultivate în epoca modernă și în actualitate, cât și limbi dispărute, atestate documentar sau (parțial) reconstruite. Din nevoi de sistematizare, în subsidiar, în realizarea clasificării genealogice a limbilor se întrebuintează și criteriul geografic.

Dintre miile de limbi înregistrate, le vom menționa în cele ce urmează doar pe cele mai cunoscute (aproximativ o sută), vorbite de cel puțin câteva zeci de mii de vorbitori¹¹ și grupate în cadrul principalelor familii de limbi. Doar câteva zeci dintre limbile existente au putut accede la

9. *Ibidem*, p. 20.

10. O prezentare detaliată a teoriei lui Edward Sapir, împreună cu un minuțios tabel exemplificativ, ne oferă Al. Ionașcu, în capitolul *Clasificarea tipologică*, cuprins în GRAUR – STATI – WALD, *Tratat...*, p. 458 și urm.

11. Din punct de vedere al numărului absolut de vorbitori, primele locuri sunt ocupate, în ordine, de limbile chineză, engleză și spaniolă.

stadiul de limbă de cultură sau de limbă comună a unui stat ori au jucat un rol semnificativ pentru destinul istoric al unei comunități oarecare. Mai trebuie cunoscut și faptul că, în cazul unor familii de limbi (cum sunt cele negro-africane, malayo-polineziene sau amerindiene), cunoștințele științifice sunt încă insuficiente, raporturile de înrudire stabilite de specialiști avînd uneori un caracter îndoielnic. Cunoașterea numelui principalelor limbi, a raporturilor lor genalogice și a repartiției lor geografice reprezintă totuși, în condițiile „satului global” actual, o componentă obligatorie a oricărei persoane cu o instrucție superioară.

7.2.1. Familia limbilor indo-europene

Cel mai bine cunoscute și, în ordine istorică, primele limbi studiate cu mijloace științifice sunt limbile aparținînd familiei de *l i m b i i n d o - e u r o p e n e*. Această familie a cuprins inițial, în epoca pre-modernă, numeroase limbi vorbite de popoare și grupuri etnice diverse, în vastul spațiu al blocului euro-asiatic; o dată cu marile colonizări pornite din Europa în epoca modernă, unele dintre limbile aparținînd acestei familii au dobîndit o răspîndire planetară.

În Antichitate, prima limbă din această familie care a ajuns limbă comună a unei comunități politice puternice este *l i m b a h i t t i t ă*, vorbită de un popor (denumit în Biblie și în izvoarele egiptene prin numele *hatti*) care, pornind din zona centrală a Asiei Mici (actuala Anatolie turcească), a reușit, începînd cu primele secole ale mileniului al II-lea î.Hr., să își constituie un stat puternic, al cărui apogeu este atins în jurul anului 1500 î.Hr., cînd hitiții pun probleme serioase Babilonului și Egiptului faraonic, înainte de a dispărea din istorie către sfîrșitul secolului al XIII-lea î.Hr. Hittita este o limbă relativ bine cunoscută de către specialiști, datorită abundenței relative de documente scrise.

O veche limbă indo-europeană, dispărută de asemenea, este *l i m b a t o h a r i c ă*, limbă ce pare să fi fost vorbită în Antichitate în bazinul fluviului Tarin din China; înregistrată în documente scrise care datează de prin secolele al VI-lea – al VIII-lea d.Hr. și descoperite în nord-estul Turkestanului actual, această limbă a fost conservată multă vreme în mănăstiri budiste.

Vorbită astăzi (în Armenia și în diaspora) de aproximativ 6 milioane de oameni, *l i m b a a r m e a n ă* este și ea o veche limbă indo-europeană, cu o istorie de aproape trei milenii. Strîns înrudită cu greaca veche, armeană prezintă numeroase aspecte proprii foarte specifice.

Supraviețuirea ei în istorie se explică și prin faptul că această limbă a fost notată în scris cu un alfabet propriu, inventat în secolul al V-lea d.Hr., fapt ce i-a permis să se fixeze ca limbă de cultură.

În partea de est și sud-est a Asiei se vorbesc sute de dialecte și limbi aparținând puternicei ramuri indo-iraniene, scindată încă din Antichitate în două grupuri: a) grupul iranian și b) grupul indo-arian. Din limba iraniană primitivă, limbă dominantă în vechiul regat al Elamului (jumătatea mileniului al II-lea î.Hr.), s-a dezvoltat vechea persană, limba medică și avestică, limbi care și-au împărțit funcțiile politice și culturale în interiorul marelui imperiu care a dominat Orientul Apropiat secole de-a rândul, în mileniul I î.Hr. După o fază medie (secolul al III-lea î.Hr. – secolul al IX-lea d.Hr.), din vechea persană s-a dezvoltat persana modernă, limba oficială în Iran.

Alte limbi din acest grup au fost limbile partă și pahlevi (grupul occidental), sogdiana, scita, horezmica și bactriana. Astăzi, cele mai importante limbi aparținând acestui grup sunt, alături de persana modernă, kurda (10-15 mil. de vorbitori¹² în Iran, Irak, Turcia și Siria), oseta (3-400.000 de vorbitori în regiunea Osetia din Caucaz), belucistana (aprox. 2 mil. de vorbitori în Pakistan, Afganistan și Iran), afgana sau pașto (aprox. 15 mil. de vorbitori în Afganistan) și tadjica (aprox. 3 mil. de vorbitori în Tadjikistan).

Din grupul indo-arian fac parte numeroasele limbi ale subcontinentului indian. Limba antică cea mai glorioasă din acest grup a fost sanscrita (de la adjectivul care desemnează noțiunea de 'perfect' în această limbă), limbă de cultură prin excelență, limbă liturgică pentru mai multe religii (hinduism, budism etc.) și limbă literară, una dintre cel mai intens cultivate limbi din istorie. Configurată pe la jumătatea mileniului al II-lea î.Hr., sanscrita a cunoscut două principale varietăți, sanscrita vedică (limba *Vedelor*, imnuri sacre ale hinduismului primar, și a *Upanișadelor*, texte cu conținut sapiențial-filosofic) și

12. Numărul de vorbitori al limbilor menționate în continuare este aproximativ și orientativ; el reprezintă o medie a cifrelor indicate de diferite surse. Dinamismul populațional fără precedent al epocii actuale face inutilă orice încercare de „recensământ” global. Informațiile privitoare la numărul de vorbitori și repartitia geografică actuală au fost preluate în special din WENDT, *Sprachen*, SALA – VINTILĂ-RĂDULESCU, *Limbile lumii*, HAGÈGE, *Le souffle de la langue*, și SALA – VINTILĂ-RĂDULESCU, *Limbile Europei*, la care se adaugă edițiile mai recente ale unor reputele dicționare enciclopedice (*Larousse*, *Webster* și *Encyclopaedia Britannica*).

sanscrita clasică (limba marilor epopei *Mahabharata* și *Ramayana* și a textelor didactico-narative ale *Panciatantrei*). Notată printr-o scriere proprie, alfabetul numit *devanagari* („scrierea zeilor”), și înlocuită în uz de numeroase limbi vii mai recente, sanscrita este considerată, în mediile conservatoare brahmanice, o limbă încă activă, întrebuințată și cultivată ca atare. Din varietatea istorică tîrzie a sanscritei, numită uneori și *prakrită* („naturală” sau „populară”), s-au dezvoltat majoritatea limbilor *indo-ariene moderne*, dintre care cele mai importante, grupate pe criterii (geografic-)genealogice, sunt următoarele: 1) grupul occidental: *sindhî* (7-8 mil. de vorbitori în Pakistan și India), *gujarati* (aprox. 25 mil. de vorbitori în India și Pakistan), *mahrati* (aprox. 40 mil. de vorbitori în India), *lahnda* (aprox. 15 mil. de vorbitori în Pakistan) și *radjasthani* (aprox. 22 mil. de vorbitori în India și Pakistan); 2) grupul central: *pundjabî* (aprox. 60 mil. de vorbitori în India), *pahari* (aprox. 2 mil. de vorbitori în India) și *hindi* sau *hindustani* (aprox. 180 mil. de vorbitori în India) 3) grupul oriental: *bengali* (aprox. 140 mil. de vorbitori în Bangladesh și India), *bihari* (aprox. 50 mil. de vorbitori în India și Nepal), *oriya* (aprox. 20 mil. de vorbitori în India), *assami* (aprox. 16 mil. de vorbitori în India și Bangladesh); 4) grupul meridional: *singaleză* (aprox. 9 mil. de vorbitori în Sri Lanka). Din același grup indo-arian face parte și limba *țigănească* sau *romani*, vorbită de aprox. 6 mil. de vorbitori răspîndiți în toată lumea, dar concentrați în comunități semnificative în România, Iugoslavia, Ungaria și Rusia.

Un numeros grup de etnii care au populat în mileniul I î.Hr. spațiul sud-est-european, balcanic și micro-asiatic a vorbit limbi aparținînd grupului *traco-frigian*. Intrate de timpuriu în sfera de interes a lumii elenice, cele mai cunoscute limbi din acest grup sunt traca, frigiana și macedoneana. Ocupînd spații largi în bazinul danubian, Peninsula Balcanică și în jurul Mării Negre și al Mării Egee, *tracii* au colonizat aceste teritorii în mileniul al II-lea î.Hr., evoluînd în strîns contact cu lumea elenică. Cei mai cunoscuți dintre traci sunt daco-geții, localizați de documente în special în spațiul carpato-danubian, a căror limbă constituie substratul limbii române.

Limbă a unui stat independent din Asia Mică pe la jumătatea mileniului I î.Hr., *frigiana* a dispărut și ea în primele secole ale erei moderne, asimilată de limba greacă. Vorbită de un popor războinic așezat în zonele muntoase din nordul Greciei, *macedoniana* a fost limba

maternă a regelui Filip al II-lea, monarh puternic care, după ce a consolidat un puternic regat, a reușit să cucerească (în prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr.) cea mai mare parte a Greciei clasice, pregătind astfel destinul de excepție al fiului său, Alexandru Macedon. Considerată de unii învățați greci un simplu dialect al limbii elene, macedoneana aparține, potrivit părerii celor mai mulți specialiști, grupului traco-frigian. Dispărută la sfârșitul Antichității, această limbă nu trebuie confundată cu limba macedoneană modernă, o limbă slavă strâns înrudită cu bulgara.

După toate probabilitățile, din grupul traco-frigian făcea parte și altă limbă antică, *ilirica*, vorbită în partea de nord-vest a Peninsulei Balcanice și socotită de cei mai mulți specialiști drept „limba-mamă” a limbii albaneze moderne (aprox. 6 mil. de vorbitori).

Destinat să dea naștere limbii poate cea mai importantă din istorie, limba greacă, grupul limbilor elenice a inclus în Antichitate câteva zeci de limbi și dialecte vorbite de triburi de indo-europeni care au invadat, în valuri, o dată cu sfârșitul celui de-al III-lea mileniu î.Hr., spațiul balcanic și egeic. Vorbind dialecte apropiate și dobândind încă de timpuriu conștiința unei origini comune și a unei unități elenice dincolo de rivalitățile permanente și de cultivarea îndârjită a unor particularisme locale, triburile de eleni au luat în stăpânire succesiv regiunile continentale ale Greciei actuale, arhipelagurile Mării Mediterane și țărmurile Asiei Mici, alungându-se sau înlocuindu-se unele pe altele ca factor politic dominant, sfârșind în cele din urmă, adesea, prin a se asimila reciproc. Un aport special la configurarea specificului culturii, religiei și a limbii elenilor trebuie recunoscut băștinașilor cuceriți de ei, popoare ne-indoeuropene desemnate tradițional prin termenul de *pelasgi* (gr. *πελαῖοι*). Deținători ai unei admirabile capacități de asimilare, grecii au preluat, de asemenea, numeroase elemente din marile culturi mediteraneene și microasiatice care au precedat-o pe a lor (în special din cea egipteană), reușind să creeze prima cultură urbană cu vocație universalistă, pe care s-a fundamentat ulterior civilizația europeană modernă. Forța de atracție a culturii antice grecești a asigurat limbii grecești statutul special de primă limbă de cultură a vastului spațiu mediteranean, cu o istorie neîntreruptă de trei milenii.

Între multiplele varietăți ale unei limbi elenice comune sau primitive, tradiția, dar și documentele scrise cele mai vechi ne obligă să reținem ca mai importante pe următoarele (în ordinea cronologică probabilă a invaziei etniilor care le vorbeau): *minoiana* sau *miceniana*, *ioniana*, *aheeană* sau *arcado-cipriota*, *eoliana*

și d o r i a n ¹³. Toate aceste idiomuri, dialecte sau limbi elenice sunt abundent atestate prin documente scrise, grecii inventînd încă de timpuriu (în jurul anului 1000 î.Hr.) un alfabet propriu de 24 de litere, bazat pe scrierea alfabetică feniciană (cea mai veche inscripție datează din secolul al VIII-lea î.Hr.). A existat chiar o literatură cu pronunțate trăsături dialectale: epopeile homerice ¹⁴ sunt elaborate în grai ionian, cu multe elemente aheene, Thales și ceilalți gînditori ionieni (secolul al VII-lea î.Hr.) s-au exprimat în dialect ionic, poetesa Sappho și poetul Alceu (secolele al VII-lea – al VI-lea î.Hr.) au scris poeme lirice în grai eolian, iar marele poet Pindar, născut în Beoția, dar educat la Atena, a compus imnurile sale în dialect dorian cu numeroase influențe atice.

Variatății lingvistice căreia i-a fost dat să devină limba comună a tuturor grecilor a fost g r a i u l a t i c al dialectului ionian. Stabilizat și normat în „secolul clasic” (secolele al V-lea – al VI-lea) la Atena, prin texte literare și științifice de importanță maximă pentru cultura universală,

13. Tradiția grecească nu este foarte fermă în privința vechimii și succesiunii neamurilor elenice. Combinînd datele oferite de legende și de istoricii Antichității cu rezultatele arheologice, specialiștii au ajuns la următoarele rezultate probabile. În jurul secolului al XIX-lea î.Hr., triburi elenice aparținînd unui prim val au traversat Peninsula Balcanică pe la nordul Mării Negre și, cucerindu-i pe localnici, au creat prima formă de elenism, așa-numita cultură m i c e n i a n ă - m i n o i c ă , ale cărei centre mai importante au fost Micene și Tirint în Peloponez și insula Creta. Se consideră că micenienii ar fi creatorii mitologiei grecești. În secolele imediat următoare, parcurgînd aceeași cale ca și predecesorii lor, intră în istorie i o n i e n i i , conglomerat de triburi elenice care, ocupînd inițial aproape toată Grecia continentală, se regroupează, sub presiunea următorului val, al a h e e n i l o r (prin secolele al XVI-lea – al XV-lea î.Hr.), în Beoția și Atica, ocupînd apoi prin colonizare coasta mediteraneeană a Asiei Mici, denumită ulterior Ionia. Colonizatori de vocație, ionienii au contribuit în mileniul următor, în mod fundamental, la lărgirea spre nord, în Marea Neagră, a limitelor oikumene-i grecești. Triburile de aheeni – aceștia sunt grecii la care fac referire epopeile homerice – sunt urmate de e o l i e n i (sec. al IX-lea î.Hr.) care, după cîteva secole petrecute în Tesalia și Beoția, s-au așezat definitiv în Eolida, regiune din partea de nord-vest a Asiei Mici, care includea Helespontul și Troada. Ultimii elenici veniți în spațiul clasic au fost d o r i e n i i ; prin caracterul lor războinic, aceștia au declanșat ultimele mari dislocări de populații, concentrîndu-se în cele din urmă în Sparta și în Creta și dărîind culturii grecești comune, între altele, modelul politic aristocratic, lirica corală și stilul arhitectural care le poartă numele.
14. Narînd evenimente petrecute probabil cu cîteva veacuri mai devreme, prin secolele al XII-lea – al XI-lea, *Iliada* și *Odiseea* par să fi fost compuse, în forma cunoscută, aprox. în secolele al IX-lea – al VIII-lea î.Hr. Dincolo de legende, dacă a existat ca persoană, Homer trebuie să fi fost, după toate probabilitățile, ionian.

cum sunt scrierile unor mari filosofi precum Platon și Aristotel, ale poezilor tragici Eschil, Sofocle și Euripide, ale unor istorici precum Thukidides sau ale unor oratori precum Isocrate sau Demostene, dialectul atic a devenit limba comună (gr. κοινή διαλέκτος), scrisă și vorbită nu numai de toți grecii, ci și de alte popoare cuprinse în vastul spațiu cultural elenistic trasat în Mediterana și în Orientul Apropiat prin înființarea statelor elenistice rezultate din dezmembrarea imperiului creat de Alexandru Macedon (a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr.). Simptomatic pentru statutul de limbă universală deținut de greaca comună este faptul că ea s-a impus ca limbă primară a creștinismului¹⁵, religie cu vocație universalistă, creată în Palestina și rapid răspândită în lumea veche. După aproximativ un mileniu, limba greacă comună înregistrează unele modificări structurale care i-au determinat pe specialiști să vorbească despre o nouă fază istorică, aceea a limbii grecești bizantine (secolele al VI-lea – al XV-lea), limba oficială a Imperiului Bizantin, limbă a culturii bizantine și principală limbă de cult a credinței creștine ortodoxe, vehicul cultural major pentru noile popoare apărute în orizontul civilizației (popoarele slave și românii). Treptat, în epoca modernă, greaca bizantină a devenit un idiom aproape exclusiv bisericesc, diferențele față de graiurile locale adâncindu-se, în condițiile în care, după căderea Constantinopolului în stăpînirea otomană în 1453, grecii încetează să mai joace un rol politic semnificativ, iar cultura grecească scrisă cunoaște o lungă perioadă de decadentă. Limba denumită de obicei greaca modernă sau neo-greaca corespunde epocii moderne și s-a dezvoltat câteva secole bune într-un „registru minor”, ca limbă de comunicare a poporului grec, parțial rămas în patrie sub ocupație otomană, parțial emigrat în spațiile geografice învecinate.

Cînd, în secolul al XIX-lea, mișcarea de emancipare națională a reclamat necesitatea creării unei noi limbi literare comune pentru toți grecii, care să fie situată deasupra fărîmițării dialectale, în spațiul cultural grecofon s-au confruntat două curente de opinie diferite: pe de o parte curentul popular, care propunea instituirea vorbirii populare ca limbă literară scrisă unică, și, pe de altă parte, curentul purist, ai cărui reprezentanți reclamau, ca opțiune simbolică de maxim randament pentru renașterea națiunii,

15. Cărțile componente ale canonului biblic fuseseră traduse în limba greacă începînd cu jumătatea secolului al III-lea î.Hr., de către evrei elenizați din Alexandria (versiunea grecească a Vechiului Testament cunoscută sub numele de *Septuaginta*), iar *Evangheliile* și celelalte cărți ale *Noului Testament* au fost redactate direct în limba greacă în a doua jumătate a secolului I d.Hr.

întoarcerea la „limba lui Homer”, adică la limba greacă antică, aureolată de prestigiul universal recunoscut al unei mari limbi de cultură. Autoritatea de care s-au bucurat scriitorii moderni precum *Adamantios Korais* (1748-1830) a făcut ca purismul lingvistic grecesc să înregistreze un succes mai mare decît în cazul altor culturi din aceeași zonă¹⁶. Cultura greacă modernă a ajuns astfel să cunoască fenomenul *diglosiei*, situație specială în care societatea a acceptat și utilizat două varietăți puternic individualizate ale limbii naționale unice: limba literară scrisă, așa-numita *katharevousa* („limba pură”), întrebuițată în administrație, academie, biserică, școală și universitate, și *dhimotiki* („limba populară”), vorbită în viața de toate zilele la toate nivelurile. În ultimele decenii, în Grecia se înregistrează o puternică tendință de unificare a celor două varietăți, prin acceptarea în limba scrisă a celor mai importante caracteristici ale limbii vorbite; numărul estimat al vorbitorilor nativi de neogreacă este de aprox. 13 mil. (în Grecia, Cipru, țările balcanice învecinate și diaspora).

Un alt grup lingvistic indo-european reprezentat în Antichitate de numeroase ramuri și subramuri este grupul *italo-celtic*. Cele două limbi primitive, *italica* și *celtica*, par să se fi despărțit una de alta încă înaintea de momentul în care popoarele ce le vorbeau au ocupat teritoriile care le-au devenit ulterior patrii. Între dialectele vorbite de triburile indo-europene stabilite în Peninsula Italică pe la începutul mileniului I î.Hr., menționate de tradiție, de documente istorice și, parțial de inscripții, sunt limbile *oscă*, *umbrică*, *venetă* și *latină*.

Vorbită inițial de cîteva triburi așezate pe valea mlăștinoasă a râului Tibru, regiune denumită ulterior Latium, *limba latină* s-a impus rapid prin expansiunea orașului Roma (începînd cu jumătatea secolului al VIII-lea î.Hr.), eliminînd în scurt timp limbile înrudite. O dată cu instaurarea stăpînirii romane în întregul bazin mediteranean și Orientul Mijlociu și în jumătatea de sud a Europei (de la Golful Persic și Caucaz pînă la Oceanul Atlantic și Insulele Britanice, de la Rin și Dunăre pînă la Sahara și izvoarele Nilului), limba latină s-a instaurat pentru aproape un mileniu drept limbă dominantă a lumii romane, înlocuind treptat zecile de limbi locale (cu excepția limbii grecești, al cărei prestigiu i-a asigurat un loc privilegiat, ca limbă de cultură, alături de latină).

16. O formă de purism similar cu elenismul grecilor a fost latinismul intransigent practicat, cam în aceeași epocă, de reprezentanții Școlii Ardelene și de urmașii lor din secolul al XIX-lea. Cu toate că a lăsat o amprentă consistentă asupra limbii române literare moderne, purismul latinist românesc nu a reușit să se impună ca atare.

Vitalitatea și persistența în timp și spațiu a latinei, precum și complexitatea mediilor populaționale și a condițiilor culturale în care ea a evoluat au determinat existența a numeroase varietăți diacronice, diatopice și diastratice (cauzate, cu alte cuvinte, de factorii timp, spațiu și domeniu de utilizare). Menționăm doar câteva dintre aceste „limbi funcționale”. După epoca arhaică (până în secolul al II-lea î.Hr.), perioadă în care a fost inventat alfabetul latin (în secolul al VII-lea î.Hr.; cea mai veche inscripție datează din secolul al VI-lea î.Hr.), s-a constituit latina clasică, ale cărei baze au fost puse în secolul I î.Hr., „secolul de aur” al literaturii romane (epoca lui Cicero, Vergiliu, Horațiu, Ovidiu, Titus Livius etc.), și care va fi cultivată ca atare până prin secolul al IV-lea d.Hr. De la această dată aproximativă, specialiștii vorbesc despre o latină imperială, târzie sau post-clasică. După prăbușirea Imperiului Roman în secolul al VI-lea, limba latină va deveni, în varietatea denumită latină medievală, limba oficială a statelor barbare construite pe ruinele Imperiului. Timp de o mie de ani, până în vremea Renașterii, când noile limbi naționale europene încep să își constituie o variantă literară, latina a îndeplinit în întregul Occident funcțiile unei limbi suprapuse, întrebuințată în administrație, biserică, știință, literatură etc. Latina ecleziastică (limbă oficială a Bisericii Romano-Catolice, neîntrerupt, timp de două mii de ani), latina scolastică (rafinat instrument de expresie a gândirii teologice și filosofice în epoca de vîrf a culturii medievale, secolele al XI-lea – al XIV-lea) și latina modernă (limbă a unor publicații științifice sau filosofice, limbă oficială a unor state moderne precum Austro-Ungaria și limbă oficială în multe universități occidentale, activă până în secolul XX) sunt alte câteva dintre ipostazele istorice ale limbii latine. Pentru acest destin excepțional, unic în istorie, latina a fost calificată pe bună dreptate, în mod metaforic, drept o veritabilă „limbă maternă a Europei” (W. Meister)¹⁷.

Încă din Antichitate, în paralel cu limba latină clasică, a funcționat varietatea denumită de specialiști latina vulgară sau latina populară, care, datorită caracterului său prin excelență vorbit, ca și

17. Expresia curentă „limbă moartă” întrebuințată pentru a defini statutul actual al latinei este nefericită, întrucît nu corespunde realității: latina nu este o limbă „moartă” precum hittita sau dalmata, de exemplu, întrucît continuă să fie cultivată în școală și își joacă în continuare, alături de greacă, rolul de rezervor și model pentru terminologiile științifice; mai potrivite ar fi desemnări precum limbă clasică sau limbă de cultură.

împrejurării că ajunsese a fi întrebuințată de popoare foarte diferite (gali și celtiberi în Hispania și Galia, traci și iliri în Peninsula Balcanică etc.), a suferit în timp transformări structurale consistente, transformându-se (în secolele al VII-lea – al VIII-lea), în noi idiomuri, limbile romanice. Dintre numeroasele idiomuri romanice locale, menționăm, începînd dinspre vest spre est, doar pe cele mai importante (prin semnificație istorică, grad de diferențiere de idiomurile înrudite sau prin număr de vorbitori): *p o r t u g h e z ă* (aprox. 145 mil. de vorbitori în Portugalia și în fostele sale colonii: Brazilia, Angola, Mozambic, Macao, Timor, Insulele Capului Verde, São Tomé e Príncipe, Guineea-Bissau), *g a l i c i a n ă* sau *g a l e g ă* (aprox. 2,5 mil. de vorbitori în provincia autonomă Galicia din nord-vestul Spaniei), *s p a n i o l ă* sau *c a s t i l i a n ă* (aprox. 247 mil. de vorbitori în Spania și în fostele sale colonii din America Latină: Argentina, Bolivia, Mexic, Columbia, Ecuador, Chile, Cuba, Peru, Venezuela, Uruguay, El Salvador, Costa Rica, Puerto Rico, Honduras, Guatemala, Paraguay, Panama etc. și din Asia: Filipine), *c a t a l a n ă* (aprox. 7 mil. de vorbitori în provincia autonomă Catalonia din Spania și în Andorra), *p r o v e n s a l ă* sau *o c c i t a n ă* (aprox. 10 mil. de vorbitori în sudul Franței și în regiunile învecinate), *f r a n c e z ă* (aprox. 100 mil. de vorbitori în Franța și în fostele sale colonii din Africa, America, Asia și Oceania, precum și în Belgia, Elveția, Luxemburg, Monaco), *i t a l i a n ă* (aprox. 56 mil. de vorbitori în Italia, Elveția, San Marino, Vatican), *s a r d ă* (aprox. 1 mil. de vorbitori în insula Sardinia), *d a l m a t ă* (limbă care a fost vorbită pe coasta balcanică a Mării Adriatice, în actuale Croație, de un popor romanic dispărut prin asimilare la sfîrșitul secolului al XIX-lea), *r e t o r o m a n ă*, *l a d i n ă*, *r h e t o - f r i u l a n ă* sau *r o m a n ș ă* (vorbită în Elveția și Italia de aprox. 40.000 de persoane) și *r o m ă n ă* (aprox. 23 mil. de vorbitori în România, Republica Moldova, Bulgaria, Iugoslavia, Grecia, Albania, Ungaria¹⁸).

Ramura celtică a acestui grup s-a ilustrat în Antichitate printr-o numeroasă populație indo-europeană care și-a făcut apariția în Europa Centrală prin secolul al XVIII-lea î.Hr., ocupînd treptat întinse teritorii în Galia, Insulele Britanice, Spania, nordul Italiei, Peninsula Balcanică și Asia Mică. Specialiștii împart limbile din această ramură

18. Marile diviziuni teritorial-dialectale ale românei sunt: dacoromâna (România, Republica Moldova, Ungaria), aromâna (Iugoslavia, Albania, Grecia), megleno-româna (Bulgaria) și istoromâna (Croația).

într-o subramură continentală și una insulară. Din subramura continentală, cea mai importantă a fost limba galică, vorbită de locuitorii Galiei, întins teritoriu în vestul Europei, cucerit de romani în secolul I î.Hr.; această limbă constituie substratul limbii franceze, fiind înlocuită în uz de către limba latină, încă din primul secol al erei creștine. Din subramura insulară, istoria a reținut două limbi vechi relativ bine conturate, care au subzistat ca atare pînă în Evul Mediu Târziu: britonica și gaelica. Din britonică au evoluat limbile galeză sau welsh (aprox. 650 de vorbitori nativi în Țara Galilor – Marea Britanie), cornică (a fost vorbită în Marea Britanie, dar a dispărut în secolul al XVIII-lea, fiind bine cunoscută prin textele rămase) și bretonă (aprox. 1 mil. de vorbitori în provincia Bretagne din Franța), iar din gaelică s-au dezvoltat limbile irlandeză (aprox. 800.000 de vorbitori, în Irlanda și SUA), scoțiană (aprox. 100.000 de vorbitori în Scoția) și maneză sau manx (a dispărut în secolul XX, după ce a fost vorbită în insula Manx din largul coastelor Irlandei).

Unul dintre cel mai numeros grup de limbi din marea familie indo-europeană este grupul germanic. Germanii au intrat în istorie începînd din secolul al II-lea î.Hr. și, după valuri succesive de migrații și după confruntări îndelungate cu Imperiul Roman (la a cărui dispariție au contribuit), au sfîrșit prin a se asimila tradiției culturale europene, organizîndu-se de-a lungul istoriei în numeroase state și națiuni. Din germanica primitivă s-au desprins, încă de la sfîrșitul Antichității, trei ramuri lingvistice principale, și anume: 1) ramura orientală, reprezentată de gotică (cea mai veche dintre limbile germanice, fixată în scris prin *Biblia* episcopului arian Wulfila, secolul al IV-lea d.Hr.); 2) ramura nordică sau scandinavică, reprezentată de islandeză (aprox. 200.000 de vorbitori în Islanda, SUA și Canada), norvegiană (aprox. 4,3 mil. de vorbitori în Norvegia), suedeză (aprox. 8 mil. de vorbitori în Suedia și Finlanda), daneză (aprox. 5 mil. de vorbitori în Danemarca și Groenlanda) și feroeză (aprox. 44.000 de vorbitori în insulele Feroe, din largul coastelor daneze) și 3) ramura occidentală, reprezentată de engleză (aprox. 400 mil. de vorbitori nativi în Marea Britanie, SUA, Canada, Australia, Noua Zeelandă, India, Filipine și în numeroase foste colonii britanice din Africa, Asia și Oceania), olandeză (vorbită de aprox. 16 mil. de vorbitori nativi în Olanda, Belgia, Surinam, Antilele Olandeze), germană (aprox. 120 mil. de vorbitori nativi în Germania,

Austria, Elveția, Luxemburg, Liechtenstein, Republica Cehă, Slovacia, Rusia, Ungaria, România) și idiș sau iudeo-germană (aprox. 5 mil. de vorbitori în SUA, Israel, Polonia, Rusia, Ucraina, România, Germania).

Menționate în documente istorice din primele secole ale erei creștine, popoarele din grupul baltoslav s-au diferențiat lingvistic rapid în două ramuri, cea baltică și cea slavă. Mai importante din ramura baltică sunt limbile letonă (aprox. 2 mil. de vorbitori în Letonia), lituaniană (aprox. 3 mil. de vorbitori în Lituania și Belarus) și prusiană (limbă dispărută în secolul al XVIII-lea, în urma germanizării Prusiei Orientale), iar ramura slavă s-a scindat în trei subramuri principale: 1) ramura orientală, incluzând rusa (aprox. 129 de vorbitori nativi în Rusia și în state componente ale fostei Uniuni Sovietice), bielorusa (aprox. 8 mil. de vorbitori, în Bielorusia și Polonia) și ucraineană (aprox. 35 mil. de vorbitori în Ucraina și Rusia); 2) ramura occidentală, din care fac parte ceha (aprox. 10 mil. de vorbitori în Cehia, Polonia, Austria), slovacă (5 mil. de vorbitori, în Slovacia, Austria, Polonia și Ungaria), poloneza (aprox. 38 mil. de vorbitori în Polonia și Ucraina), soraba sau venda (aprox. 100.000 de vorbitori în estul Germaniei), polaba (vorbită pe valea fluviului Elba, a dispărut la începutul secolului al XVIII-lea) și cașuba (aprox. 150.000 de vorbitori în nord-vestul Poloniei) și 3) ramura meridională, reprezentată de slovenă (aprox. 2 mil. de vorbitori în Slovenia, Croația, Serbia, Austria), sîrbo-croată (aprox. 17 mil. de vorbitori nativi în Serbia, Croația, Austria, Ungaria, România) și bulgară (aprox. 7,5 mil. de vorbitori în Bulgaria și în regiunile învecinate). O mențiune specială în acest context merită limba slavonă sau slava veche bisericească, idiom constituit pe baza vechii limbi bulgare, în procesul traducerii principalelor cărți de cult creștine, inițiat de frații Chiril și Metodieu în secolul al IX-lea și continuat de urmașii lor în secolele următoare. Puternic influențată de limba greacă în lexic, frazeologie și sintaxă, slavona a funcționat, secole de-a rândul, exclusiv ca limbă de cultură zonală (limbă a statului, a bisericii, a culturii scrise în general) pentru popoarele slave pînă în epoca modernă, cînd și-a restrîns sfera de întrebuintare la universul ecleziastic. A fost folosită ca limbă de cultură și de către români pînă în secolele al XVI-lea – al XVII-lea, sfîrșind prin a fi înlocuită de limba română literară.

7.2.2. Familia limbilor uralo-altaice

Această familie cuprinde sute de limbi și dialecte diverse, mai mult sau mai puțin apropiate între ele, vorbite din timpuri imemorabile în vastele spații de stepă ale Asiei Centrale, cu importante migrații spre vest și spre est. Asemănările structurale dintre limbile de acest tip sunt explicate în mod tradițional prin existența presupusă a unei limbi-mamă comune, care nu este însă atestată de nici un document.

Din grupul uralic s-au desprins încă de timpuriu două ramuri mai importante, ramura samoedă (care include câteva limbi minore, în curs de dispariție, precum limbile neneț și selcup, vorbite de câteva zeci de mii de vorbitori nativi în Peninsula Taimir din nordul extrem al Rusiei) și ramura fino-ugrică, mult mai bine reprezentată în epocile mai recente. Din această ultimă ramură (menținută ca limbă unitară pînă către începutul mileniului al III-lea î.Hr. în regiunea dintre Volga și Ural) s-au desprins, în urma migrațiilor de populații, un mare număr de limbi și dialecte, dintre care demne de a fi reținute sunt următoarele: finlandeza (aprox. 5 mil. de vorbitori în Finlanda, Suedia, Rusia și Norvegia), careliana (aprox. 500.000 de vorbitori în regiunea Carelia din nord-vestul Rusiei), vepsa (aprox. 35.000 de vorbitori în nord-vestul Rusiei), vota (aprox. 1.000 de vorbitori în nord-vestul Rusiei), livona (aprox. 500 de vorbitori în Letonia), liuda (aprox. 10.000 de vorbitori în regiunea Tver din Rusia), estona (aprox. 1,2 mil. de vorbitori în Estonia), lapona (aprox. 35.000 de vorbitori în părțile extrem-nordice din Norvegia, Suedia, Finlanda, Rusia), ceremîsa sau mari (aprox. 540.000 de vorbitori în câteva regiuni autonome ale Rusiei, Ceremisia, Bașkiria, Udmurtia etc.), ziriana sau komi (aprox. 30.000 de vorbitori în regiunea Komi din Siberia), votiaka (aprox. 700 de vorbitori în Rusia Centrală), vogula (aprox. 6.000 de vorbitori în Rusia Centrală), ostiaka (aprox. 19.000 de vorbitori în Rusia Centrală), udmurta (aprox. 600.000 de vorbitori în zonele centrale ale Siberiei, regiunea Udmurtia), mordvina (aprox. 2,5 mil. de vorbitori în Regiunea Autonomă Mordvină din Rusia și în Bașkiria) și maghiara sau ungara (aprox. 14 mil. de vorbitori nativi în Ungaria și în România, Slovacia, Croația, Slovenia, Austria).

La rîndul său, grupul altaic s-a disociat în trei ramuri principale: turcică, mongolică și tungusă. Din ramura turcică fac parte numeroase limbi localizate în Asia Centrală. Cele mai cunoscute dintre

limbile turcice sunt următoarele: *t u r c a o t o m a n ă* (aprox. 57 mil. de vorbitori în Turcia, Cipru și regiunea balcanică, precum și în diaspora), *t u r c m e n a* (aprox. 2 mil. de vorbitori în Turcmenia și în zonele învecinate din Asia Centrală), *t ă t a r a* (aprox. 5 mil. de vorbitori în republicile autonome din centrul Rusiei, în China, Uzbekistan, Tadjikistan, Turkmenistan, în Crimeea și Dobrogea), *c i u v a ș a* (aprox. 1,5 mil. de vorbitori în Regiunea Autonomă Ciuvașă din Rusia și în regiunile învecinate), *i a c u t a* (aprox. 300.000 de vorbitori în Iacutia, regiune din nord-estul extrem al Rusiei), *b a ș c h i r a* (aprox. 1 mil. de vorbitori în Bașchiria, regiune în Rusia Centrală), *u z b e k a* (aprox. 10 mil. de vorbitori în Uzbekistan, Kazahstan, Kîrgîzstan, Tadjikistan, Afganistan și China), *k i r g h i z a* (aprox. 1,5 mil. de vorbitori în Kîrgîzstan, Afganistan și China), *k a z a h a* (aprox. 5 mil. de vorbitori în Kazahstan, Mongolia și China), *u i g u r a* (aprox. 5 mil. de vorbitori în sudul Siberiei și în China), *g ă g ă u z a* (aprox. 20.000 de vorbitori în sudul Republicii Moldova și în Republica Macedonia) și *a z e r a* (aprox. 7 mil. de vorbitori în Azerbaidjan și Iran). La acestea se adaugă limbi dispărute precum *a v a r a*, *c u m a n a* și *p e c e n e g a*, ai căror purtători au jucat un rol oarecare în istoria medievală.

În ramura mongolică se includ *m o n g o l a p r o p r i u - z i s ă* sau *c h a l c a* (aprox. 2 mil. de vorbitori în Mongolia și în regiunile învecinate), *b u r i a t a* (aprox. 300.000 de vorbitori în Republica Autonomă Buriată din Rusia și în China), *k a l m î c a* (aprox. 130.000 de vorbitori în Republica Autonomă Kalmîcă din Rusia), *k h o r c i n a* (aprox. 900.000 de vorbitori în China), *o i r a t a* (aprox. 230.000 de vorbitori în Mongolia, Kîrgîzstan și China) și *l i m b a o r d o s* (aprox. 350.000 de vorbitori în China și Mongolia), iar ramura *t u n g u s ă* cuprinde *t u n g u s a p r o p r i u - z i s ă* (aprox. 250.000 de vorbitori în centrul Siberiei și în China), *l a m u t a* sau *e v e n a* (aprox. 10.000 de vorbitori în regiunile centrale ale Siberiei) și *m a n c i u r i a n a* (aprox. 100.000 de vorbitori în China).

Din marele grup al limbilor uralo-altaice fac parte și limbi izolate, care constituie singure cîte o ramură aparte; între limbile din această clasă, menționăm: *c o r e e a n a* (aprox. 50 mil. de vorbitori în Coreea, China, Rusia și Japonia), *a i n u* (aprox. 10.000 de vorbitori în Japonia), *j a p o n e z a* (aprox. 115 mil. de vorbitori în Japonia, Taiwan, SUA), *e s c h i m o s a* (aprox. 65.000 de vorbitori în regiunile arctice din Groenlanda, Rusia, Alaska) și *a l e u t a* (aprox. 600 vorbitori în zonele arctice ale Rusiei și SUA).

7.2.3. Familia limbilor caucaziene

Cercetat incomplet și cu rezultate aproximative, peisajul lingvistic al zonei caucaziene este extrem de complex. Alături de vorbitorii câtorva limbi indo-europene (între care mai importantă este armeană), pe versanții și prin văile Munților Caucaz mai trăiesc aproximativ nouă milioane de oameni care vorbesc câteva zeci de limbi „ciudate”, nemaivorbite nicăieri în altă parte¹⁹. Deși aprecierile specialiștilor nu converg întotdeauna în amănunt și cu toate că au fost exprimate și unele îndoieli cu privire la faptul că elementele comune s-ar datora unei înrudiri genealogice reale și nu unor împrumuturi reciproce, se acceptă în general ideea existenței unei familii de limbi caucaziene, divizată în trei grupuri principale, și anume: grupul sudic sau kartvelian, grupul nord-vestic sau abhazo-adigheu și grupul nord-estic sau daghestanez. Din 1) grupul sudic fac parte limbile gruzină, iviriană sau georgiană (limba cea mai importantă din familie, cu peste 4,5 mil. de vorbitori, limbă a unei vechi culturi originale și limbă de stat în Gruzia), lază (aprox. 100.000 de vorbitori în Gruzia și Turcia), mingreliană (aprox. 300.000 de vorbitori în Gruzia) și svan (aprox. 20.000 de vorbitori în Gruzia). În 2) grupul nord-vestic se cuprind limbile abhază (aprox. 100.000 de vorbitori în Regiunea Autonomă Abhazia), abazină (aprox. 20.000 de vorbitori în Regiunea Autonomă Abhazia), cercheză (aprox. 400.000 de vorbitori în regiunile autonome Adîghei, Kabardino-Balkară și Karaceavo-Cercheză, precum și în Turcia, Siria și Iordania), adîghei (aprox. 100.000 de vorbitori în regiunea autonomă cu același nume), kabardină (aprox. 300.000 de vorbitori în regiunile autonome Adîghei, Kabardino-Balkară și Karaceavo-Cercheză) și ubîh (limbă în curs de dispariție). În fine, 3) grupul nord-estic (aprox. 1,7 mil de vorbitori) este alcătuit din 25-30 de limbi, dintre care mai importante sunt limbile cecenă (aprox. 600.000 de vorbitori în Cecenia), inguşă (aprox. 150.000 de vorbitori, în Ingușetia), avar (aprox. 400.000 de vorbitori în Daghestan și Azerbaidjan), lak (aprox. 70.000 de vorbitori în Daghestan),

19. O excepție este limba bască (sau euskara), vorbită de poporul basc (aprox. 1 mil. de vorbitori), stabilit din timpuri imemorabile la mii de kilometri de Caucaz, în provincia care îi poartă numele din nord-vestul Spaniei și în zonele învecinate din Franța. Această limbă, total diferită de celelalte limbi europene, prezintă asemănări structurale evidente cu limbile caucaziene.

d a r g h i n ă (aprox. 200.000 de vorbitori în Daghestan), l e z g h i n ă (aprox. 250.000 de vorbitori în Daghestan și Azerbaidjan) și a n d i (aprox. 20.000 de vorbitori în Daghestan).

7.2.4. Familia limbilor semito-hamitice

Limbile numite tradițional *semito-hamitice*²⁰, iar mai recent *afro-asiatice*, alcătuiesc un conglomerat de circa 250 de idiomuri, vorbite de aproximativ 300 de milioane de oameni aparținând unor națiuni și popoare diferite din punct de vedere etnic și antropologic, așezate în partea de nord a Africii și în sud-vestul Asiei. Din această mare familie fac parte și câteva dintre cele mai vechi limbi menționate și atestate în istorie, cum ar fi *sumeriana* și *egipteana veche*.

Grupul *semitic* se împarte, pe criterii geografice și de înrudire, într-o ramură de est și o ramură de vest. Cele mai vechi limbi semitice din ramura estică sunt *accadiana* (limba puternicului stat care a dominat Mesopotamia pe la jumătatea secolului al XXV-lea, abundent atestată în scris prin tăblițele cuneiforme) și *eblaita* (identificată mai recent în documente scrise în cuneiforme din secolul al XXIII-lea î.Hr.). În milenii următoare, la estul spațiului semitic se dezvoltă limbi din subramura etiopiană și din subramura arabă. Între limbile etiopiene, mai importante sunt *gheza* (veche limbă liturgică în Etiopia), *amharica* (aprox. 8,5 mil. de vorbitori în Etiopia, Somalia și Sudan) și *tigre* (aprox. 450.000 de vorbitori în nord-estul Etiopiei).

Subramura arabă prezintă o particularitate interesantă, conferită de faptul că varietatea denumită *arabă literală* sau *clasică* (configurată pe baza tradiției Coranului ca limbă scrisă și întrebuințată ca „lingua franca” de peste 200 mil. de vorbitori) asigură o unitate cultural-lingvistică numeroaselor națiuni și popoare arabe moderne, dincolo de particularitățile dialectale locale, care determină existența unor idiomuri arabe socotite de unii specialiști chiar limbi diferite; mai importante între aceste idiomuri arabe moderne vorbite sunt: *araba propriu-zisă* din Arabia Saudită și Yemen, *irakiana*, *siriana*, *egipteana*, *malteza*, *libiana*, *tunisiana*, *algeriana*, *marocana*.

20. Denumirile tradiționale *semitic* și *hamitic* au fost create de erudiții medievali în încercarea de a opera o clasificare elementară a limbilor și națiunilor. Punctul de plecare este Biblia (Fac. 9.18), unde sunt numiți cei trei fii ai lui Noe: Sem, Ham și Iafet. Mai târziu, mulți învățați au denumit prin termenul *iafetit* fie toate celelalte limbi, fie, mai frecvent, limbile indo-europene.

Cele mai cunoscute vechi limbi semitice din r a m u r a v e s t i c ă sunt c a n a a n i t a (documentată prin glose în cuneiforme de la jumătatea secolului al XV-lea î.Hr., găsite la Tel el Amarna în Egipt), din care au evoluat u g a r i t i c a (texte în cuneiforme cu caracter alfabetic din secolele al XV-lea – al XII-lea î.Hr.), m o a b i t a (limba unui popor aflat în strânse relații cu Israel între secolele al XIV-lea și al V-lea î.Hr.), f e n i c i a n a (numită și p u n i c ă, a fost limba unui popor foarte activ în Mediterana în mileniul I î.Hr., în marile orașe-state Sidon, Tir și Byblos de pe coasta estică, și în Cartagina, colonia nord-africană a Tirului, care s-a opus la un moment dat cu succes expansiunii romane; abundant atestată în documente redactate în scriere alfabetică, a dispărut în primul secol al erei creștine) și e b r a i c a v e c h e .

Limbă cu o istorie neîntrerupt documentată de aproape 3.000 de ani, ebraica este limba originară a *Bibliei* (*Vechiul Testament*), vorbită de evrei pînă prin secolul al II-lea î.Hr., cînd, înlocuită de aramaică în comunicarea de toate zilele, a devenit limba sacră a mozaismului. Cultivată neîntrerupt de evrei de-a lungul Evului Mediu, atît în Palestina, cît și în diaspora (ca limbă exclusiv scrisă), ebraica veche a constituit baza de construcție a e b r a i c e i m o d e r n e (sau i v r i t); forțată la sfîrșitul secolului al XIX-lea, în cadrul mișcării de renaștere națională, această limbă a fost declarată în 1948 limba oficială a statului Israel (aprox. 5 mil. de vorbitori nativi). Din aceeași ramură vestică a limbilor semitice face parte și a r a m a i c a sau a r a m e e a n a, una dintre cele mai importante limbi ale Antichității, care a funcționat aproape un mileniu (secolul al III-lea î.Hr. – secolul al VII-lea d.Hr.) ca limbă de cultură și limbă de comunicare internațională în Orientul Mijlociu. Sub numele de s i r i a c ă, varietatea medievală a acestei limbi a fost limba sacră a creștinilor din Palestina, Siria, Liban și zonele învecinate; este întrebuițată în continuare cu această funcție de creștinii maroniți, de iacobiti și de nestorieni. Ca limbă vie, n e o - a r a m a i c a sau s i r i a c a m o d e r n ă mai supraviețuiește în cîteva comunități restrînse din Siria, Irak, Iran, Liban și Armenia (aprox. 200.000 de vorbitori).

Din g r u p u l h a m i t i c fac parte numeroase limbi vechi sau moderne, grupate în următoarele ramuri: egipteană, libico-berberă, cușitică, omotică și ciadică. R a m u r a e g i p t e a n ă cuprinde e g i p t e a n a v e c h e (limba vechii culturi a Egiptului antic, cu o istorie bogată, de aprox. 3.000 de ani, abundant atestată, în succesivele sale faze de evoluție, de documente elaborate în scriere hieroglifică) și c o p t a (limbă liturgică a bisericii creștine copte din Egipt și Etiopia

începînd cu secolul al III-lea d.Hr.). Din ramura libico-berberă fac parte cîteva limbi vorbite în regiunile deșertice din nordul Africii, între care amintim *berbera* (aprox. 15 mil. de vorbitori, împreună cu limbi foarte apropiate, precum *tuarega*, *zeneta*, *kabila* ș.a.), precum și alte cîteva limbi dispărute, precum *libica* (dispărută la începutul erei creștine, atestată în cîteva sute de inscripții) și *ganașă* (a fost vorbită în Insulele Canare pînă în secolul al XVII-lea).

Ramurii cușitice îi aparțin aprox. 30 de limbi vorbite de populații din Sudan, Etiopia, Somalia, Djibuti, Kenya și Tanzania, între care menționăm limbile *saho*, *afar*, *somaleză*, *galla*, *agaw* și *bedja* (împreună, aprox. 30 mil. de vorbitori).

7.2.5. Familia limbilor negro-africane

Relativ puțin studiate în comparație cu cele aparținînd altor familii, limbile din această mare familie alcătuiesc un grup de cîteva sute de idiomuri, răspîndite pe vastul teritoriu african de la sud de Sahara și destul de imprecis clasificate de către specialiști. Vom prezenta pe scurt cele mai importante grupuri de limbi, menționate în majoritatea lucrărilor de specialitate. În partea centrală a Africii se grupează limbile din grupul *saharian*, din care amintim limbile *kanuri* (aprox. 2 mil. de vorbitori în Nigeria, Niger, Ciad, Camerun), *teda* (aprox. 16.000 de vorbitori în Ciad și Nigeria), *zaghawa* (aprox. 60.000 de vorbitori în Ciad, Sudan, Libia). Din grupul *sudanez* sunt mai frecvent menționate limbile *peul* sau *fulani* (aprox. 6 mil. de vorbitori în Senegal, Guineea, Mali, Niger, Ciad, Mauritania, beneficiind de un statut privilegiat în Nigeria și Camerun), *ehowe* sau *ewe* (aprox. 1,5 mil. de vorbitori în Ghana, Togo, Benin) și *mossi* (aprox. 3 mil. de vorbitori în Volta Superioară, Togo, Ghana).

Limbile din grupul *nilotic* sunt întrebuițate de aprox. 14 mil. de vorbitori în Sudan, Uganda, Tanzania și Kenya, menționabile fiind limbile: *dinka* (aprox. 2 mil. de vorbitori), *nuer* (aprox. 500.000 de vorbitori), *turkana* (aprox. 90.000 de vorbitori) și *masai* (aprox. 200.000 de vorbitori).

Din marele grup *bantu* fac parte peste 500 de limbi, totalizînd împreună aprox. 200 mil. de vorbitori, răspîndiți în mai toate țările africane. Din acestea, 35 au peste 1 milion de vorbitori, mai cunoscute fiind limbile *soto* (aprox. 4 mil. de vorbitori în Bostwana, Africa de Sud, Lesotho), *zulu* (aprox. 3 mil. de vorbitori în Africa de Sud, Malawi, Tanzania), *xhosa* (aprox. 2,5 mil. de vorbitori în Africa de Sud), *swahili* (cea mai importantă limbă africană, cu aprox. 20 mil.

de vorbitori, utilizată ca limbă de comunicare interetnică în țările din jumătatea de est a Africii, Tanzania, Uganda, Kenya, Malawi, Zair, Comore, Zambia, Somalia, Madagascar) și *kirundi* (aprox. 2,2 mil. de vorbitori, limbă oficială în Burundi). Un alt grup, *grupul ciadian*, însumează limbi înregistrate în jurul lacului Ciad din centrul Africii (în țări precum Nigeria, Camerun, Ciad); principalele limbi din acest grup sunt: *hausa* (a doua limbă africană după swahili, cu aprox. 20 mil. de vorbitori în Niger, Nigeria, Camerun, Ghana, Benin și Togo), *buru* (aprox. 100.000 de vorbitori în Nigeria și Camerun), *somrai* (50.000 de vorbitori în Republica Centrafricană), *buduma* (aprox. 45.000 de vorbitori în Ciad) și *kotoko* (aprox. 50.000 de vorbitori în Camerun și Ciad).

Un alt grup destul de important prin numărul de limbi înregistrate (peste 40, vorbite în sud-vestul Africii) este *grupul khoisan* sau *khoisan*, din cadrul căruia mai cunoscute sunt *boșimana* (aprox. 60.000 de vorbitori în Botswana, Angola și Zambia), *hotentota* (aprox. 80.000 de vorbitori în Africa de Sud) și *sandawe* (aprox. 25.000 de vorbitori în Tanzania). În fine, *grupul hari-uadaian* cuprinde 12 limbi din Sudan și Guineea, dintre care menționăm *sara* (aprox. 50.000 de vorbitori în Republica Centrafricană și Ciad), *krej* (aprox. 5.000 de vorbitori în Sudan), *moru* (aprox. 100.000 de vorbitori în Sudan) și *mangbetu* (aprox. 500.000 de vorbitori în Zair), iar din *grupul nigero-congolez*, limba cea mai reprezentativă este *yoruba* (aprox. 8 mil. de vorbitori în Nigeria, Benin și Togo).

7.2.6. *Familia limbilor dravidiene*

Este vorba, în cazul acestei familii, de peste 25 de limbi, multe dintre ele limbi cu caracter tribal, vorbite în sudul Asiei, de aprox. 210 mil. de vorbitori aparținând unor etnii socotite urmașe ale populațiilor indigene din actuala Indie, peste care s-au suprapus, cu mai bine de trei milenii în urmă, triburile de indo-europeni. Larg răspândite în India și, parțial, în Pakistan și Afganistan, principalele limbi dravidiene sunt *telugu* (aprox. 50 mil. de vorbitori, limbă majoră în India, limbă oficială în statul Andhra Pradesh), *tamil* (aprox. 40 mil. de vorbitori, una din limbile oficiale în Sri Lanka, Singapore și statul Tamil Nadu din India), *kannada* (aprox. 25 mil. de vorbitori, limbă oficială în statul Mysore din India), *malayalam* (aprox. 22 mil. de vorbitori, limbă oficială în

statul Kerala din India), g o n d i (aprox. 1,5 mil. de vorbitori, mai ales în centrul Indiei), t u l u (aprox. 1 mil. de vorbitori în sudul Indiei) și b r a h u i (aprox. 300.000 de vorbitori în Pakistan, Iran și Afganistan).

7.2.7. Familia limbilor munda

Această familie cuprinde 17 limbi cu circulație regională în India, Bangladesh și Nepal (peste 10 mil. de vorbitori nativi), pe care unii specialiști le includ alături de limbile din familia mon-khmer într-un fel de supra-familie austro-asiatică. Este vorba despre limbi cu caracter tribal, aparținând unor etnii presupuse a fi locuit în India înainte de indo-europeni și de dravidieni și locuind astăzi în zone montane sau împădurite greu accesibile. Mai semnificative din punct de vedere cultural și al numărului de utilizatori sunt limbile s a n t a l i (peste 4 mil. de vorbitori în regiunile Orissa, Bihar și Bengal, precum și în Nepal), h o (aprox. 750.000 de vorbitori în Bihar și Orissa), m u n d a r i (aprox. 1 mil. de vorbitori în nord-estul Indiei) și k o r k u (aprox. 320.000 de vorbitori în statele Madhya Pradesh și Maharashtra).

7.2.8. Familia limbilor mon-khmer

Este vorba despre o familie destul de numeroasă de limbi (aprox. 130), vorbite în sudul și sud-estul Asiei de populații și etnii diverse, înglobate în culturile majoritare ale respectivului spațiu geografic. Singurele limbi semnificative sunt m o n (cu peste 1 mil. de vorbitori nativi în nordul Vietnamului, limbă atestată în scris din secolul al VII-lea d.Hr.) și, mai ales, c a m b o d g i a n a sau k h m e r (limbă a unei vechi și bogate culturi, cu atestări scrise încă din secolul al VII-lea; reprezentată astăzi de aprox. 7 mil. de vorbitori, limbă oficială în Cambodgia, vorbită însă și în Vietnam și Thailanda) și v i e t n a m e z a (aprox. 30 mil. de vorbitori, limbă de cultură și limbă oficială în Vietnam)²¹.

7.2.9. Familia limbilor thai

Vorbită în Peninsula Indochina, cea mai importantă limbă din această familie este t h a i, t h a i l a n d e z ă sau s i a m e z ă (aprox. 30 mil. de vorbitori, limbă oficială în Thailanda, vorbită de asemenea în Birmania, China și Vietnam), care cunoaște câteva varietăți regionale puternic individualizate, socotite din această cauză de majoritatea cercetătorilor limbi separate: t h a i d e n o r d (aprox. 2 mil. de

21. După opinia unor cercetători, vietnameza ar trebui cuprinsă în grupul de limbi thai.

vorbitori), *thai de sud* (aprox. 2 mil. de vorbitori), *thai albă* (aprox. 200.000 de vorbitori în Vietnam) și *thai neagră* (aprox. 300.000 de vorbitori în Laos). Se adaugă *laotiana* (aprox. 8 mil. de vorbitori, limbă oficială în Laos, vorbită și în Thailanda) și *limba nung* (aprox. 300.000 de vorbitori în Vietnam și China).

7.2.10. Familia limbilor sinitice sau chinezești

Limbile și dialectele aparținând acestei familii alcătuiesc conglomeratul lingvistic cu cei mai mulți vorbitori din lume (peste un miliard de vorbitori nativi în China, țările învecinate și într-o numeroasă diasporă în diferite alte țări). Cei mai mulți specialiști vorbesc despre o familie de limbi distinctă, dar sunt unii învățați care o includ într-o familie sino-tibetană, alături de limbile din grupul tibeto-birman. Chineza este limba unei mari și străvechi culturi (cu atestări scrise de pe la aprox. 2000 î.Hr.). Scrierea tradițională, simbolic-hieroglifică, și conștiința apartenenței culturale asigură *chinezei literare* o răspândire cvasi-generală. Existența deosebirilor regionale conturează însă în uz un număr relativ mare de dialecte, socotite de specialiști limbi separate (*cantoneza, mandarina, hsiang, pei, min, hakka etc.*).

7.2.11. Familia limbilor tibeto-birmane

Acest grup este reprezentat de peste 120 de limbi, răspândite pe spații largi, din Munții Tibet și China până în Birmania, Thailanda, Bangladesh, Laos și Vietnam. Mai importante sunt limbile *birmană* (peste 23 mil. de vorbitori, limbă oficială în Birmania, vorbită și în Bangladesh și India), *tibetană* (aprox. 7 mil. de vorbitori în Tibet, India, Bhutan și Nepal, atestată în scris din secolul al VIII-lea), *newari* (aprox. 400.000 de vorbitori în Nepal) și *garo* (aprox. 400.000 de vorbitori în regiunea Assam din India). Un grup apropiat de aceste limbi îl constituie *limbile himalayene*, între care *karen* (aprox. 3,5 mil. de vorbitori în Birmania și Thailanda) și *miao-tseu* (peste 6 mil. de vorbitori în China, Vietnam, Laos, Thailanda și Birmania).

7.2.12. Familia limbilor malayo-polineziene

Denumită mai recent și prin sintagma *limbi austroneziene*, această familie include un număr enorm de limbi (peste 1.200), de o mare diversitate, vorbite de popoare, populații și etnii în Indonezia, Filipine, insulele din Oceanul Pacific, Taiwan și sud-estul Asiei (peste 200 de

milioane de vorbitori). Cu câteva excepții notabile, marea majoritate a acestor limbi au rămas la statutul de limbă tribală, insulară sau regională, supraviețuirea fiindu-le amenințată de expansiunea în spațiile originare a limbilor de circulație locală (indoneziana, malaieza) sau universală (engleza, spaniola, chineza). Se disting două grupuri, grupul de vest sau indonezian și grupul de est sau polinezian

Din primul grup fac parte limbile indoneziană (aprox. 125 mil. de vorbitori, limbă oficială și limbă comună în Indonezia), javaneză (aprox. 45 mil. de vorbitori în insula Java-Indonezia), malaieză (aprox. 15 mil. de vorbitori în Malaiezia, Indonezia, Singapore, Brunei și Thailanda), batak sau toba (aprox. 2 mil. de vorbitori în insula Sumatra-Indonezia) și malgașă (aprox. 7 mil. de vorbitori, limbă oficială în Madagascar și Insulele Comore). Din al doilea grup fac parte hawaiana (aprox. 7.000 de vorbitori, în insula Hawaii), samoana (aprox. 200.000 de vorbitori, limbă oficială în Samoa de Vest), marchiziana (aprox. 5.000 de vorbitori în Insulele Marchize și în Tahiti), tahitiană (aprox. 70.000 de vorbitori în Tahiti, limbă de comunicare în insulele aparținând Polineziei Franceze) și maoari (aprox. 300.000 de vorbitori în Arhipelagul Cook și în Noua Zeelandă).

După aprecierea celor mai mulți cercetători, din marea familie austroneziană ar face parte alte două grupuri, grupul melanezian și grupul micronezian. În grupul melanezian s-ar include peste 250 de limbi ai căror vorbitori sunt răspândiți în insulele Arhipelagului Melanezian din Pacific. De menționat sunt limbile fijiană (aprox. 250.000 de vorbitori, limbă oficială în Fiji) și rotumană (aprox. 5.000 de vorbitori în insula Rotuma, Arhipelagul Fiji). Apropiate de limbile din grupul melanezian sunt cele aproximativ 10 limbi aparținând grupului micronezian (vorbite în insulele Federației Microneziene): trukeză (aprox. 30.000 de vorbitori în insula Truck), caroliniană (aprox. 4.000 de vorbitori în Arhipelagul Caroline), ponapeană (aprox. 16.000 de vorbitori în insula Ponape din Arhipelagul Caroline) etc.

7.2.13. Familia limbilor papua

Numărînd peste 750 de limbi grupate în 60 de ramuri și vorbite împreună de aprox. 5 milioane de vorbitori (în marea insulă Papua-Noua Guinee și în arhipelagurile învecinate din Pacific, inclusiv Noua Anglie și Timor), această familie este cunoscută lacunar de către specialiști, relațiile

genealogice dintre diferitele idiomuri nefiind întotdeauna foarte clare. Cele mai multe limbi din familia papua sunt vorbite de mai puțin de 100.000 de vorbitori. Între ele sunt de menționat limbile *e n g a* (aprox. 150.000 de vorbitori) și *c h i m b u* (aprox. 120.000 de vorbitori).

7.2.14. *Familia limbilor australiene*

După aprecierile specialiștilor, înainte de venirea coloniștilor europeni (începând cu secolul al XVIII-lea), în Australia existau aproximativ 1 milion de aborigeni, care vorbeau una din cele peste 250 de limbi diferite, dar aparținând aceleiași familii. Astăzi mai sunt atestate doar circa 200 de limbi, întrebuițate fiecare, în medie, de câteva sute de vorbitori, exclusiv ca limbi tribale și colocviale. Majoritatea acestor limbi sunt pe cale de dispariție, înlocuite, inclusiv în comunicarea zilnică și familială, de către engleză. Cele mai cunoscute ar fi limbile *m a b u i a g* (aprox. 7.000 de vorbitori), *k a r d u t j a r a* (aprox. 4.000 de vorbitori împreună cu *w a n m a n*), *t i w i* (aprox. 1.500 de vorbitori), *w a l b i r i* (aprox. 1.400 de vorbitori) și *w o r o r a* (aprox. 1.000 de vorbitori). Un grup aparte din această familie l-a constituit *t a s m a n i a n a* (limbă dispărută, care a fost vorbită în Tasmania).

7.2.15. *Familia limbilor amerindiene*

Prin sintagma *limbi amerindiene* (mai rar, *pre-columbiene*) se denumește în mod generic totalitatea limbilor vorbite de autohtonii din cele două Americi înainte de venirea și colonizarea europenilor (începând cu secolul al XVI-lea) și de urmașii lor actuali, cu toate că apartenența la una și aceeași familie genealogică a unora dintre grupuri, ramuri și idiomuri nu este întotdeauna bine documentată și argumentată, iar diferențele structurale sunt foarte pronunțate. Impunerea culturii europene și formarea structurilor politice moderne au fost principalii factori care au condus la marginalizarea celor mai multe dintre limbile amerindiene și la dispariția lor treptată. În mod tradițional, limbile amerindiene sunt împărțite în trei mari grupuri (grupul nord-american, grupul mexican și centro-american și grupul sud-american-antilez).

Se estimează că, înainte de descoperirea Americii de către europeni, în America de Nord, la nord de Mexic și între cele două mari oceane trăiau între 4-7 milioane de oameni, vorbind aprox. 300 de limbi diferite. În acest l) *g r u p n o r d - a m e r i c a n* se disting mai multe ramuri sau sub-familii lingvistice, între care sunt de amintit *a l g o n k i n a*

(peste 17 varietăți dialectale cu peste 100.000 de vorbitori), *irocheza* (16 varietăți dialectale, peste 20.000 de vorbitori), *siuana* sau *sioux* (aprox. 25.000 de vorbitori, 10 idiomuri, între care mai important este *dakota*), *muskogeană* (aprox. 10.000 de vorbitori în statele Alabama și Oklahoma), *athabaskană* (aprox. 120.000 de vorbitori în Canada și SUA, 30 de idiomuri distincte, între care mai cunoscute sunt *navajo* și *chipewyan*), *uto-azteca* (aprox. 1 milion de vorbitori în Mexic și SUA, 25 de idiomuri distincte, între care mai cunoscut este *azteca*), *salișana* (23 de idiomuri distincte, vorbite pe coasta de nord-vest a Atlanticului), *hokana* sau *hokaltecană* (14 idiomuri distincte, vorbite mai ales în California și vestul Mexicului) și *penutiana* (aprox. 1,5 mil. de vorbitori, peste 45 de idiomuri distincte, între care unele au migrat spre sud, precum *maya*na – aprox. 2 mil. de vorbitori în Mexic, Guatemala, Honduras și *araucana* – Chile, Argentina).

În America Centrală, inclusiv Mexic, înainte de venirea lui Columb trăiau, după estimările științifice, circa 20 de milioane de locuitori, vorbitori ai uneia din cele 300 de limbi răspândite în zona respectivă. Astăzi doar 10-12 limbi din acest 2) grup mexican – centro-american mai sunt vorbite de mai mult de 100.000 de vorbitori. Principalele ramuri lingvistice ale acestui grup sunt *otomangeana* sau *olmea* (20 de idiomuri distincte în sudul Mexicului, peste 1 mil. de vorbitori), *maya* sau *yukateca* (aprox. 400.000 de vorbitori în Mexic, Belize și Guatemala) și *nahuatl* (aprox. 1 mil. de vorbitori în Mexic).

În fine, în America de Sud, populația pre-columbiană a fost estimată la 15-20 mil. de locuitori, vorbind mai bine de 500 de limbi. Principalele sub-familii lingvistice ale acestui 3) grup sud-american – antilez sunt următoarele: *chibchană* (22 de idiomuri distincte răspândite în Columbia și sudul Americii Centrale), *quechua* (7-8 mil. de vorbitori în Peru, Bolivia, Ecuador, Argentina, Chile Columbia), *aymara* (1 mil. de vorbitori în zona Anzilor, Peru și Bolivia), *caraiiana* (5-6.000 de vorbitori în Brazilia, Guyana și Surinam), *caraiiana insulară* (aprox. 30.000 de vorbitori în Belize, Honduras și Guatemala) și *tupiana* (cel mai important idiom este *guaraní*, cu peste 1 mil. de vorbitori în Brazilia, Paraguay, Argentina și Bolivia).

7.3. Dinamica limbilor în epoca actuală

Transformările globale masive determinate în ultimele aproximativ două decenii de răspîndirea generală a mijloacelor de comunicare de masă (radioul și televiziunea) și de crearea rețelei de comunicare electronică (Internet) pun în fața evoluției istorice „normale” a limbilor condiții absolut noi, nemaicunoscute pînă acum. Caracterul universal, facil, rapid, direct și, practic, gratuit al noilor mijloace tehnice nu va întîrzia să exercite efecte directe asupra dinamicii interne a limbilor, pe de o parte, și, pe termen mediu, chiar asupra supraviețuirii multora dintre ele. Un prim efect previzibil la scară planetară ar putea fi dispariția celor mai multe dintre limbile „mici”, vorbite adică de un număr restrîns de vorbitori, care vor renunța la idiomul matern în favoarea limbilor literare cu circulație regională sau a unora cu circulație internațională, singurele care le pot asigura un acces la instrucție și educație. Un al doilea efect al globalizării ar putea afecta chiar limbi cu tradiție scrisă respectabilă (cum ar fi unele dintre limbile naționale din Europa sau Asia), care vor fi înlocuite, în unele dintre funcțiile lor (în mediile academice sau de afaceri), parțial sau total, de limbile cu circulație internațională (engleza). Procesul de interferență lingvistică, activ în special la nivelul lexical, s-ar putea intensifica și el la cote care vor conduce la schimbări masive în lexicul (terminologic sau comun) al multor limbi. Aceste noi condiții istorice, sociale, tehnologice și culturale deschid deopotrivă un cîmp problematic nou și interesant cercetărilor de lingvistică, inclusiv la nivel teoretic.